

Ю.В. Глигало, магістр соціальної роботи,
аспірант кафедри зв'язків з громадськістю,
психології та педагогіки Національного
університету «Києво-Могилянська академія»

СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті розглянуто загальні підходи до соціально-перцептивної компетентності у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: соціально-перцептивна компетентність, професійна компетентність, компетентність соціальних працівників.

Аннотация. В статье рассматриваются общие подходы социально-перцептивной компетентности в профессиональной подготовке будущих социальных работников.

Ключевые слова: социально-перцептивная компетентность, профессиональная компетентность, компетентность социальных работников.

Annotation. In the article it is observed the general approaches to the social-perceptive competence in professional preparation of the future social workers.

Key words: social-perceptive competence, professional competence, competence of social workers.

Актуальність. Приєднання України до Болонського процесу стало незаперечним фактом міжнародного визнання системи професійної підготовки у вищих навчальних закладах, значним поступом нашої країни до сучасних стандартів підготовки фахівців. За сучасних умов глобалізації й періодичних кризових явищ національного і світового масштабів роботодавці оцінюють якість вищої професійної освіти на основі того, як випускники використовують у практичній діяльності знання, вміння та навички, отримані у процесі навчання.

Розвиток системи надання соціальних послуг у сучасних умовах вимагає підвищеної уваги до підготовки фахівців соціальної сфери, насамперед, соціальних працівників. Професійна діяльність майбутніх спеціалістів соціальної сфери повинна бути адекватною змінам у нових умовах розвитку інформаційного суспільства. Інноваційні процеси в освітньому середовищі ставлять професійну компетентність, що складається з базової й спеціальної освіти, вміння узагальнювати життєвий і професійний

досвід, вимагають чітких бачень наслідків власної професійної діяльності. Якість професійної компетенції залежить від розвитку особистісних якостей фахівців, що мають забезпечувати відповідний рівень професійної взаємодії між соціальним працівником та користувачем соціальних послуг у процесі виконання виробничих завдань. Таким чином, професійна компетентність має виконувати продуктивну функцію фахівця соціальної сфери. В результаті такого підходу можна стверджувати, що професійна компетентність є провідним чинником та стрижневим компонентом майбутньої професії, а соціально-перцептивна компетентність, у свою чергу, виступає необхідною умовою ефективної професійної діяльності.

Однією з професійних характеристик особистості фахівця соціальних послуг є компетентність, що має бути наслідком позитивного й передбачуваного результату освіти, що виражається у діяльності фахівця оптимально та ефективно організовувати наявні зовнішні й внутрішні ресурси для досягнення поставленого результату, забезпечивши якомога вдалий прогнозований процес. Важливо відзначити, що серед ключових компетентностей, якими має оволодіти фахівець з вищою освітою, провідне місце має належати його соціально-перцептивній компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянській, вітчизняній та зарубіжній психології й педагогіці склався перелік властивостей особистості, що забезпечують вдале спілкування та взаємодію між людьми [5; 9; 16; 17]. Вивчаються різні складові соціальної компетентності як системи знань про соціальну дійсність та про себе, системи складних соціальних умінь і навичок взаємодій, системи сценаріїв поведінки у типових соціальних ситуаціях, що дозволяють адекватно адаптуватися та приймати оптимальні рішення [13]. Вивчаються механізми й умови формування та розвитку компетентності у спілкуванні, особливості соціальної перцепції у різних соціальних та професійних групах [5; 13; 16; 19; 22].

Питання розвитку соціальної та комунікативної компетентностей досліджувалось на теоретичному й методологічному рівнях у працях

Дж. Р. Андерсена, Л. В. Барановської, Ф. С. Бацевич [1;3; 4]; також захищено низку дисертаційних досліджень у галузі комунікативної компетентності майбутніх працівників соціономічних спеціальностей [7; 8; 10; 20].

Багатовимірність змісту комунікації й спілкування надає збільшення особистісного у сприйнятті. Проблеми міжособистісного сприйняття, пов'язані з дослідженням психологією пізнання один одного, присвячені праці Г. М. Андрєвої, А. А. Бодалева, А. И. Донцова, В. В. Знакова, В. А. Лабунської, О. Г. Кукосян. У згаданих працях досліджено загальні закономірності формування образу іншої людини, з'ясовано значення статі, віку, професії у процесі формування у людини знань про інших людей.

Метою нашої статті є визначення місця соціально-перцептивної компетентності у професійній підготовці соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання формування професійних компетентностей фахівця вивчалось багатьма дослідниками. На думку Л. Семушиної та Н. Ярошенко, під професійною компетентністю прийнято розуміти інтегральну характеристику ділових та особистісних якостей фахівців, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для здійснення певного роду діяльності, пов'язаної з прийняттям рішень [21, 24].

В. Болотов вважає, що компетентнісний підхід пов'язаний з формуванням здатності ефективно діяти за межами ситуацій, що досліджуються в навчальному процесі [6]. Г. Ковальова, М. Челишкова визначають компетентність як індивідуальну здібність людини (те, що вона реально може), що застосовується в момент зміни реальних умов або в момент переміщення її в інші умови [11].

У процесі аналізу міжособистісних проблем варто звернути увагу на такі компетентності як соціально-психологічна, комунікативна й компетентність у спілкуванні [9]. На формування соціальної й комунікативної компетентності впливають різні індивідуально-психологічні й соціально-психологічні чинники. Вони зумовлені вищою нервовою діяльністю, потребами, інтересами, мотивацією й мотивами, здатностями,

індивідуально-психологічними характеристиками особистості, також умовами перебування у соціальному середовищі, соціальним досвідом індивіда. Однак, на нашу думку, у згаданих працях недостатньо приділено уваги соціально-перецептивним здатностям суб'єктів спілкування.

На думку дослідників А. А. Бодалева, В. Н. Куніциної та Г. Сміта, до структури таких понять як соціальний інтелект, соціальна й соціально-перецептивна компетентності, сенситивність тощо входять уміння прогнозувати розвиток ситуацій міжособистісного спілкування, вміння передбачити зміни у розвитку життєвих ситуацій, уміння будувати гіпотези про думки партнерів у спілкуванні будувати прогнози ставлення партнерів до предмету спільної діяльності [5; 13; 22].

Зазначимо, що вагомим позитивним ефектом у галузі підвищення компетентності є вивчення предметів з міжособистісного спілкування. Аналіз наукових джерел [12, 15, 18] свідчить, що в теорії й методиці професійної освіти майбутніх спеціалістів у ВНЗ накопичено певний позитивний досвід із вивчення соціальних та соціально-психологічних компетентностей.

Значною перспективою для розвитку соціально-психологічних умінь є колективні форми організації діяльності. Важливим аспектом підготовки студентів до спілкування є формування в них соціально ціннісних установок у сфері професійного спілкування: ставлення до кожного партнера спілкування як до мети, а не засобу; зацікавленість до самого процесу спілкування як до діалогу, а не монологу; толерантність до ідей і суджень партнера; орієнтованість на такий процес спілкування, у якому партнер здатний не лише отримувати, але й якомога більше надавати відповідної уваги та інформації своєму партнеру у процесі комунікації одного з іншим. Формування соціальних установок у сфері спілкування стає реальним лише тоді, коли здійснюється у процесі всього навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

На основі особистісного підходу можна розкрити зміст поняття «професійне спілкування», відповідно до якого спілкування розглядається як

єдність двох взаємопов'язаних, але якісно своєрідних підструктур: особистісної й поведінкової. Особистісна підструктура включає мотиваційно-ціннісні установки, професійні орієнтації фахівця, що визначають спрямованість його спілкування, вибір тих чи інших способів взаємодії зі співробітниками. Поведінкова або операційно-дійова підструктура охоплює способи й прийоми організації професійної взаємодії зі співробітниками й партнерами, здійснення впливу на них. Фахівець може застосовувати вербальні й невербальні засоби спілкування, різні прийоми впливу на партнерів: зауваження, критику, натяки, прохання, поради, заохочення тощо. Відповідно до прийнятого у науковій літературі диференціювання комунікативного, перцептивного й інтерактивного аспектів спілкування, в операційно-дійовій підструктурі професійного спілкування майбутнього фахівця ми виділяємо три компоненти:

- комунікативний передбачає високу комунікативну культуру, тобто культуру мовлення (у тому числі публічного) й слухання;
- перцептивний має на меті вміння об'єктивно сприймати й правильно розуміти партнерів по спілкуванню;
- інтерактивний полягає в умінні будувати стосунки з будь-яким партнером, домагатися ефективної взаємодії на основі спільних інтересів [2].

Від розвитку означених компонентів залежить ефективність обміну фахівця соціальної сфери необхідною інформацією з підлеглими та керівниками, організація взаємодії у колективі, міжособистісне сприйняття й взаєморозуміння з партнерами та користувачами послуг.

Слід зазначити, що розмежування перцептивного, інтерактивного й комунікативного аспектів культури професійного спілкування фахівця має не абсолютний, а відносний характер. Так, сприймання й розуміння соціальним працівником індивідуальних властивостей споживачів соціальних послуг (соціальна перцепція) безпосередньо впливає на вибір відповідних способів впливу на них (інтеракція). Водночас вибрані способи і прийоми впливу вимагають адекватного мовленнєвого втілення (комунікація). Вище згадані

компоненти професійного спілкування перебувають у тісному взаємозв'язку. Кожен із них включає комплекс відповідних знань, умінь і навичок, норм і правил спілкування. Уміння правильно сприймати й розуміти партнера чи аудиторію допомагає знайти потрібні докази й факти, а володіння культурою мовлення – зрозуміло, виразно й переконливо їх викласти. Усе це необхідно для успішного ділового контакту, у ході якого виявляється вміння взаємодіяти з партнером: долати бар'єри в спілкуванні, займати адекватну психологічну позицію, виходити на відповідний рівень спілкування тощо. В ідеалі соціальний працівник повинен однаково успішно володіти усіма компонентами професійного спілкування.

Висновки. Таким чином, соціально-перцептивна компетентність повинна займати провідне місце у процесі підготовки соціальних працівників. На жаль, у сучасній програмі підготовки майбутніх фахівців, на нашу думку, формуванню й розвитку соціально-перцептивної компетентності приділяється недостатня увага. Випускників ВНЗ не готують до свідомого, прогнозованого конструювання професійного спілкування за допомогою вербальних і невербальних стосунків із різними комунікативними партнерами, не вчать ефективних прийомів спілкування задля побудови взаєморозуміння й оптимальної спільної діяльності з майбутніми отримувачами соціальних послуг. Державні освітні заклади мають досвід розробки кваліфікаційних характеристик, тобто чітких переліків знань, умінь і навичок, важливих з точки зору отримання диплома про державну підсумкову атестацію; водночас, для роботодавця більше значення мають сформовані компетентності, а також наявність досвіду й рекомендацій. Абітурієнти орієнтуються на престижність відповідного диплома й можливості продовження освіти.

Оскільки професійні компетентності не лише відрізняються за своїм складом, але й пов'язані з потребами різних суб'єктів, саме тому в умовах сучасної освітньої системи важливо приділяти увагу компетентнісному підходу й застосувати його в підготовці соціальних працівників, адже він

ставити за мету набуття професійної, комунікативної, психологічної й соціально-перцептивної компетентностей, необхідних для ефективного виконання професійних функцій майбутніми фахівцями соціальної сфери у своїй подальшій професійній діяльності.

Література

1. Андерсен Дж. Р. Когнитивная психология / Дж. Р. Андерсен. – М. : Питер, 2002. – 496 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для вузов / Андреева Г. М. — М.: Аспект Пресс, 2008. — 363 с.
3. Барановська, Л. В. Комунікативна компетентність викладача вузу / Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики / Л. В. Барановська // Збірник наукових праць ; ред. кол. Гузій Н. В. та інші. – К. : НПУ, 1999. – С. 146–149.
4. Бацевич, Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академвидав, 2004. – 344 с.
5. Бодалев А.А. Личность и общение. М, 1995. – 272 с.
6. Болотов В. А. Педагогическое образование России в условиях социальных перемен : принципы, технологии, управление / В. А. Болотов. – Волгоград : Перемена, 2001. – 290 с.
7. Василевська-Скупа Л. П. Формування комунікативних умінь майбутніх учителів музики в процесі фахової вокально-хорової підготовки : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2007. — 249 арк.
8. Волченко О. М. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / АПН України; Інститут педагогіки. — К., 2006. — 264 арк.
9. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растяжников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М., 1990.
10. Завіниченко, Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти : дис. ... канд. психол. наук / Н. Б. Завіниченко. – К., 2003. – 202 с.
11. Ковалева Г. С. Основные подходы к оценке качества подготовки обучаемых в России и за рубежом Восьмой симпозиум Квалиметрия человека и образование методология и практика» / Ковалева Г. С., Чельшкова М. Б.. - М. : Исслед. центр, 1998. - 61 с.
12. Культура педагогічного спілкування як фактор гуманізації сучасної освіти. – Суми, 1996. – С. 59 – 118, 203 – 225.
13. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект структура функции, взаимодействие В. Н. Куницына Теоретические и прикладные вопросы психологии. под ред. А. А. Крылова / Куницына В. Н. - Ч. 1. - СПб. : 1995. - С. 48 – 59.
14. Макаренко С. С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. - К., 2001. - 180 арк.
15. Мудрик, А. В. Соотношение категории общения с другими педагогическими категориями / Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся / А. В. Мудрик ; под ред. А. А. Бодалева, В. Я. Ляудис. – М. : НИИ АПН, 1980. – С. 10–11.
16. Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональный аспекты) / Под ред. А. А. Бодалева, Н. В. Васиной. – СПб., 2005.

17. Развитие социально-перцептивной компетентности личности: Материалы научной сессии, посвященной 75-летию акад. А. А. Бодалева. - М. 1998.
18. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / Реан А. А., Коломинский Я. Л. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 416 с. : (Серия «Мастера психологии»)
19. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего/ Регуш Л. А. – СПб. : Издательство "Речь", 2003. – 352 с.
20. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 1998. - 413 арк.
21. Семушина Л.Г. Содержание и технологии обучения в средних специальных учебных заведениях: учеб. пособие для преп. учреждений сред. проф. Образования / Семушина Л.Г., Ярошенко Н.Г. – М. : Мастерство, 2001. – 272 с.
22. Смит Г. Тренинг прогнозирования поведения: тренинг сенситивности / Смит Г.. - СПб. : Речь, 2001.